

Demasqué van een ambassadeur. De Haagse ambassade van Dom Fernando Telles de Faro, 1658-1659

J.A.K. HAAS

In de geschiedenis van de Europese monarchieën is het sacrosancte principe van de wettige troonopvolging meer dan eens voorwerp van controverse en manipulatie geweest. Met name de vererving van het koningschap na het uitsterven van de heersende dynastie was een zwakke plek in het systeem van erfelijke successie. Recht en macht streeden in zulke gevallen dikwijls om de voorrang. In Portugal deed deze situatie zich voor in het jaar 1580. De bejaarde koning Hendrik, laatste mannelijke telg uit het Huis Avis, stierf kinderloos. De koning had het vraagstuk van zijn opvolging niet geregeld. De machtigste kandidaat voor de vacante troon aan de Taag was ongetwijfeld koning Filips II van Spanje, zoon van Hendriks oudste zuster Isabella. Met de hulp van een invasieleger onder commando van de hertog van Alva dwong de Spaanse koning de erkenning van zijn rechten af. Sedertdien waren de kronen van Spanje en Portugal in personele unie verenigd. Het Iberische huwelijk hield zestig jaar stand, een periode die de Portugese patriotten nadien vergeleken met de Babylonische gevangenschap van de joden¹. Zij verweten de Castiliaanse machthebbers de opzet hun land via een 'processo de absorcao politica' te willen verspaansen². Een in 1640 te Lissabon ondernomen staatsgreep leidde tot de afzetting van de als usurpator gediskwalificeerde Spaanse koning Filips IV. De hertog van Braganca, de aanzienlijkste edelman van het koninkrijk Portugal, werd uitgeroepen tot legitieme erfgenaam van de oude Portugese koningen uit het Huis Avis en aanvaardde onder de naam Johan IV het koningschap. De nieuwe monarch ontleende zijn dynastieke rechten aan zijn grootmoeder, de infanta Catharina van Portugal, die in 1580 evenals haar neef Filips II naar de vacante troon gedongen had. Tegenover het machtsvertoon van de Spaanse koning waren haar aanspraken evenwel een zuiver theoretische aangelegenheid gebleken. In 1640 was deze koninklijke afstamming een welkom motief voor het creëren van een nationaal koningschap onder Catharina's Portugese kleinzoon Johan van Braganca. Anders dan in 1580 slaagde de koning van Span-

1. C.R. Boxer, *The Portuguese Seabome Empire 1415-1825* (Londen, 1969) 107-108.
2. J. Verissimo Serrao, *História de Portugal*, V (Lissabon, 1980) 15.

je er in 1640 niet in zijn heerschappij over Portugal gewapenderhand af te dwingen. De herhaalde militaire pogingen daartoe, bedoeld als aanzet tot een groot-scheepse invasie, werden door de Portugezen afgeslagen. Het duurde evenwel tot 1668 voordat de Madrileense regering de politieke consequentie van haar militaire onmacht aanvaardde en zich, noodgedwongen, neerlegde bij het voldongen feit van Portugals herwonnen onafhankelijkheid³.

De afscheiding van Portugal was slechts één van de debacles waarmee het Spanje van Filips IV en diens almachtige minister Olivares geconfronteerd werd en die evenzovele symptomen vormden van de aftakeling van het Spaanse imperium. De secessie van Portugal was in 1640 voorafgegaan door een hardnekkige opstand in Catalonië en werd gevolgd door revoltes in Castilië, Andalusië, Napels en Sicilië. De hegemonie van de Habsburgse monarchie in Europa ging in een vijftiengjarige strijd tegen Frankrijk, van 1635 tot 1659, voorgoed voor Spanje verloren. Met de Nederlandse rebellenrepubliek aan de Noordzee zocht het verzwakte Spanje, middels een politiek van vergaande toegevendheid aan de Staatse eisen, een vergelijk dat in 1648 bij de Vrede van Munster inderdaad tot stand kwam. Een in 1655 uitgebroken oorlog met de maritieme mogendheid Engeland, die voor zijn handel toegang zocht tot de Spaanse koloniën, werd door koning Filips IV als 'ultima ruina' van zijn monarchie gevreesd⁴. Het was dit politieke, militaire en economische verval dat raadpensionaris Johan de Witt bedoelde, toen hij de Spaanse macht in 1664 geringschattend vergeleek met een 'gebroken riet'⁵. Voor de herrezen staat aan de Taag was het verval van krachten van de verdreven Castiliaanse overheerser daarentegen een factor van levensbelang. De omstandigheid dat de Spaanse legers in de laatste fase van de Dertigjarige Oorlog op vele fronten moesten vechten, in de Nederlanden, Duitsland, Italië en de Pyreneeën, verhinderde een bundeling van militaire krachten tegen Portugal. Ook na de Europese vredesverdragen van Westfalen in 1648 bleef Spanje militair gebonden aan de oorlog met Frankrijk die tot 1659 voortduurde, nog afgezien van de in 1655 uitgebroken strijd met het republikeinse Engeland van lord-protector Cromwell. Militaire en diplomatieke hulp te verkrijgen van deze vijanden van Spanje was een van de belangrijkste doeleinden van de Portugese politiek in Europa. De herrijzenis van Portugal op het Iberische schiereiland was in Frankrijk met instemming begroet. De kardinalen Richelieu en Mazarin zagen in deze verzwakking van de Spaanse monarchie een element van betekenis voor hun

3. A.H. de Oliveira Marques, *History of Portugal*, I (New York-Londen, 1972) 306-333.

4. *Cartas de la venerable madre sor Maria de Agreda y del Señor Rey Don Felipe IV, precedidas de un bosquejo histórico*, Francisco Silvela, ed., II (Madrid, 1886) 370-371.

5. Johan de Witt deed de uitspraak in een memorie voor de Staten van Holland, afgedrukt in: F.A.M. Mignet, *Négociations relatives a la succession d'Espagne sous Louis XIV*, I (Parijs, 1835) 267.

anti-Habsburgse politiek. De Franse hulp aan Portugal bleek evenwel meer een verbale aangelegenheid te zijn dan een daadwerkelijke ondersteuning. Frankrijk slaagde er niet in de Portugese diplomaten toegang te verschaffen tot de Westfaalse vredesconferentie, hetgeen de Europese erkenning van Portugals onafhankelijkheid betekend zou hebben. Toen kardinaal Mazarin tien jaar nadien, in 1659, de Vrede van de Pyreneeën met Spanje sloot, werd Portugal ondanks alle vroeger gedane betuigingen van het tegendeel in de steek gelaten. Sedertdien steunde de nieuwe Portugese dynastie vooral op de alliantie met Engeland die in 1654 gesloten was en in 1661 met de herstelde koning Karel II vernieuwd werd. Een huwelijk tussen Karel II en de infanta Catharina van Braganca, dochter van koning Johan IV, vormde de bekroning van dit verbond, waarvoor Portugal overigens een hoge prijs betaalde: het moest de poorten van zijn koloniale rijk voor de Engelse handel openen⁶.

Het behoud van dat wereldwijde koloniale rijk was voor de nieuwe machthebbers te Lissabon een even zware opgave als de onafhankelijkheidsstrijd tegen Spanje. Het waren vooral de Nederlanders die zich sedert het einde van de zestiende eeuw ontpopt hadden als de gevaarlijkste bedreiging van Portugals overzeese bezittingen. De specerijenhandel van Azië, de goud- en slavenhandel van West-Afrika en de suikerhandel van Brazilië vormden de inzet van deze verbeterde koloniale machtsstrijd⁷. In de periode van de Iberische dubbelmonarchie (1580-1640) konden de koloniale ondernemingen van de Nederlandse handelscompagnieën gerechtvaardigd worden door de agressie jegens de Portugese nederzettingen voor te stellen als een onderdeel van de strijd tegen Spanje. Het offensief van de Verenigde Oostindische Compagnie tegen de Portugese steunpunten in de Indonesische Archipel en in het gebied van de Indische Oceaan werd nagenoeg over de gehele linie met een eclatante overwinning bekroond. Een tweede aanvalsgolf, na afloop van het Twaalfjarig Bestand ondernomen door de Westindische Compagnie, had Portugals zuidatlantische imperium in Brazilië en West-Afrika als doelwit. In Brazilië veroverden de Nederlanders een groot gedeelte van de suiker producerende districten aan de noordoost kust. De inname van de belangrijkste Portugese handelsposten in West-Afrika bezorgde de Westindische Compagnie tegelijkertijd een dominerende positie in de goud- en slavenhandel van dat gebied⁸. Het schokeffect van deze rampen in het Portugese moederland wordt in de geschiedschrijving beschouwd als een van de hoofdoor-

6. Oliveira Marques, *History of Portugal*, I, 322-333; Verissimo Serrão, *História de Portugal*, V, 64-68.

7. Boxer, *The Portuguese Seaborne Empire*, 110.

8. E. van den Boogaart, 'De Nederlandse expansie in het Atlantisch gebied 1590-1674' in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, VII (Haarlem, 1980) 220-224.

zaken van Portugals opstand tegen de Spaanse kroon in 1640. De wens naar vrede met de Republiek stond dan ook hoog genoteerd op het verlanglijstje van de nieuwe koning Johan IV. Het zou evenwel tot 1663 duren voordat de vrede tussen de twee koloniale kemphanen gesloten werd. Dit betekende dat de Portugezen niet alleen in hun eigen land tegen de Spanjaarden moesten vechten maar overzee ook tegen de Nederlanders. Na afloop van een wankele wapenstilstand zette de Verenigde Oostindische Compagnie in 1654 haar traditie van het lucratief bestoken van al wat Lusitaans was voort⁹ en voltooidde de verovering van Ceylon, Malabar en Negapatnam. De Portugezen wisten deze nieuwe verliespost echter te compenseren door de herovering van Angola (1648) en de verdrijving van de Westindische Compagnie uit Brazilië (1645-1654)¹⁰. De poging van de Nederlanders om zich meester te maken van Portugals zuidatlantische imperium was daardoor op een fiasco uitgelopen, voor de Republiek de grootste vernedering en kostbaarste mislukking uit geheel haar Gouden Eeuw¹¹. Een ultimatum van de Staten-Generaal tot restitutie van de verloren gebieden in Brazilië werd door de Portugese regering in oktober 1657 afgewezen. Een oorlogsverklaring aan de koning van Portugal was het Nederlandse antwoord op deze weigering, zodat de officieuze oorlog van de handelscompagnieën in de koloniën getransformeerd werd tot een officiële oorlog tussen de twee staten in Europa¹². De blokkade van de Taagmonding en de onderschepping van de Portugese retourvloot uit Brazilië vormden in oktober en november 1657 de ouverture van het oorlogsgebeuren. Zowel de Franse als de Engelse regering protesteerden tegen het Nederlandse optreden en boden de belligerenten in januari 1658 hun bemiddeling aan ter beëindiging van het conflict. Beide mogendheden verkeerden in staat van oorlog met Spanje en wensten te voorkomen dat hun bondgenoot Portugal onder het geweld van een gelijktijdige Nederlandse en Spaanse aanval zou bezwijken. Ook in de Republiek groeide de oppositie tegen de oorlog. Het nadelige effect van de oorlogstoestand op de Nederlandse handel en vooral de ontwrichting van de belangrijke zouthandel van Setúbal verscherpten het reeds bestaande verschil van inzicht van de Staatse regenten over de meest adequate Portugal-politiek. Bij de Westindische Compagnie en haar aanhang overheerste het standpunt: geen vrede zonder restitutie van Brazilië. De provincies Zeeland, Gelderland, Utrecht en

9. J.J. Poelhekke, 'De vrede van Munster' in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, VI (Utrecht, 1953) 386.

10. CR. Boxer, *The Dutch in Brazil 1624-1654* (2e dr.; Hamden, Connecticut, 1973) 159-245.

11. J.I. Israël, 'The Diplomatic Career of Jeronimo Nunes da Costa: an Episode in Dutch-Portuguese Relations of the Seventeenth Century', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, XCVIII (1983) 176.

12. C. van de Haar, *De diplomatieke betrekkingen tussen de Republiek en Portugal 1640-1661* (Groningen, 1961) 145-149.

Groningen propageerden deze onbuigzame houding in de Staten-Generaal. In de dominante provincie Holland bestond daarentegen een stroming die het floreren van de handel met Portugal en de Portugese koloniën profijtelijker vond dan de recuperatie van het kennelijk op lemen voeten gebouwde en dus ingestorte zuid-atlantische imperium. Onder invloed van deze appeasement-groepering en tegen de weerstand van tenminste drie provincies in accepteerden de Staten-Generaal, zij het schoorvoetend, het Frans-Engelse bemiddelingsaanbod. De aanvaarding van het voorstel impliceerde de toelating van een Portugese afgezant te 's-Gravenhage voor het houden van een vredesconferentie onder patronage van de Franse en Engelse gezant ter plaatse¹³.

In juli 1658 arriveerde de Portugese gevolmachtigde voor deze conferenties, Dom Fernando Telles de Faro, in Den Haag. Hij maakte een gunstige indruk op de Engelse resident George Downing, die hem 'a man of understanding' noemde¹⁴. De Franse ambassadeur Jean Jacques de Thou liet zich in soortgelijke bewoordingen uit en beschreef zijn Portugese collega als een schrandere man van Italiaans type¹⁵. De Staten-Generaal toonden zich daarentegen reeds bij de kenismaking ontstemd omdat Telles de Faro in een aangelegenheid van protocollaire voorrang tegen de etiquette zondigde¹⁶. De Portugese ambassadeur weet zijn misstap aan onervarenheid. Hij had een lange loopbaan als militair achter de rug en was een nieuweling op het diplomatieke parket¹⁷. Des te treffender is het dat de Portugese regering juist hem had uitgekozen voor de zware taak om de vrede met de Republiek tot stand te brengen. De doorgaans goed geïnformeerde Franse ambassadeur te Lissabon, graaf de Cominges, had reeds bij de benoeming van Dom Fernando sceptisch verklaard, dat deze soldaat-diplomaat geen andere kwaliteit voor zijn functie bezat dan de bloedverwantschap met een van Portugals machtigste politici, de graaf van Odemira¹⁸. De quintessens van Telles' opdracht bestond erin de Nederlandse republiek middels een financiële schadeloosstelling voor het verlies van Brazilië plus handelsvoordelen in Portugal en de Portugese

13. Boxer, *The Dutch in Brazil*, 246-255; Van den Boogaart, 'De Nederlandse expansie', 239; Israël, 'The Diplomatic Career', 176-178.

14. *A Collection of State Papers of John Thurloe*, VII (Londen, 1742) 227.

15. E.C. Molsbergen, *Frankrijk en de Republiek der Vereenigde Nederlanden 1648-1662* (Rotterdam, 1902) 182-184.

16. A. de Wicquefort, *Histoire des Provinces-Unies des Pays-Bas depuis le parfait établissement de eet état par la paix de Munster*, L.E. Lenting en CA. Chais van Buren, ed., II (Amsterdam, 1861) 562-563; J. Heringa, *De eer en hoogheid van de staat* (Groningen, 1961) 446-447.

17. D. Diaz de la Carrera, *Arbol genealógico y resumen breve de la varonia de Don Fernando Telles de Faro y Silva, conde de Arada* (Madrid, 1661) 5-7; *Grande enciclopédia portuguesa e brasileira*, X (Lissabon-Rio de Janeiro, s.a.) 963-964.

18. E. Prestage, *The Diplomatic Relations of Portugal with France, England and Holland from 1640 to 1668* (Watford, 1925) 219. Voor Dom Francisco de Faro, graaf van Odemira, zie: *Grande enciclopédia portuguesa e brasileira*, XIX, 197.

koloniën te winnen voor een definitief staakt-het-vuren op alle fronten. In informele gesprekken met Johan de Witt en met vooraanstaande leden van de Amsterdamse vroedschap werd Telles te verstaan gegeven dat in de provincie Holland bereidheid tot zulk een arrangement bestond. Als prijs voor de vrede eisten de Hollanders de betaling van vijf miljoen cruzados schadeloosstelling benevens een commercieel statuut dat aan de Nederlanders soortgelijke handelsvoorrechten zou verlenen als de Engelsen sedert 1654 in Portugal en het Portugese 'Ultramar' genoten. Bij voldoening van deze voorwaarden zou de provincie Holland haar overwicht in de staat gebruiken om de vrede ondanks de weerstand van andere provincies door te zetten¹⁹. Tot zulke vergaande concessies was de Portugese ambassadeur evenwel niet gerechtigd. Conform zijn instructie bood hij de Staten-Generaal in vier successieve voorstellen een financiële schadeloosstelling aan die van twee miljoen cruzados in de eerste offerte opliep tot drie en een half miljoen. Een aantal handelsvoorrechten, vooral ten behoeve van de vaart op Setubal en Brazilië, completeerden de Portugese aanbiedingen. Het antwoord van de Staten-Generaal was viermaal een categorisch neen. Officiële Staatse tegenvoorstellen werden niet gedaan. Als reactie op de te zuinig bemeten Portugese offertes herhaalden de Staten-Generaal slechts hun ultimatum van oktober 1657 tot restitutie van Nederlands Brazilië. Zo kwam het dat de eind juli 1658 aangevangen onderhandelingen begin november van dat jaar stokten²⁰. Hoewel Telles' geheime instructie nog enige speling toeliet - hij was geautoriseerd maximaal vier miljoen cruzados aan te bieden²¹ - staakte hij na de verwerping van zijn vierde voorstel de onderhandelingen en hij heeft ze tot aan zijn heimelijk vertrek uit 's-Gravenhage in mei 1659 niet meer hervat. Zoals uit het vervolg van dit exposé zal blijken, was deze inactiviteit bedoeld als een regelrechte sabotage van de vredesonderhandelingen. Wel zond Telles zijn medewerker Diego Lopes Ulhoa naar Lissabon om de Portugese regering ertoe over te halen de ondershands door de Hollandse regenten gestelde eisen als basis voor een vrede te accepteren. Ulhoa keerde pas in juli 1659 in Den Haag terug²². In de tussentijd heeft deze ruggespraak de Portugese ambassadeur te 's-Gravenhage als voorwendsel gediend om geen vin meer te verroeren. Van enige Nederlandse aandrang tot hervatting

19. Archivo General de Simancas (AGS), Secretaria de Estado, Embajada de Espana en La Haya (EEH), 182: Gamarra aan Don Juan, 7 oktober 1658.

20. Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage (ARA), Archief Staten-Generaal, inv. nrs. 3264 en 4846: resoluties van 1, 6, 8, 13, 20, 27 en 28 augustus 1658, 6, 12 en 26 september 1658, 11 oktober en 2 november 1658. De missiven van Telles berusten in inv. nr. 7011 (10 oktober 1658) en 12577. 29 (13, 19, 23 en 28 augustus 1658, 1 november 1658). Van de Haar, *De diplomatieke betrekkingen*, 153-159 en 162-163.

21. AGS, EEH, 129: Richard aan Haro, 16 januari 1659.

22. ARA, Archief Staten van Holland, 92: resolutie van 28 juli 1659.

van de onderhandelingen was al evenmin sprake. Ook de Engelse mediateur George Downing leek niet zo gebrand te zijn op de spoedige afsluiting van een vredesverdrag dat de Nederlandse handelsconcurrent wellicht dezelfde rechten zou inruimen die de Engelsen bezaten²³. Daarentegen ergerde de Franse mediateur Jean Jacques de Thou zich groen en geel aan de passiviteit van zijn Portugese ambtgenoot wiens ware bedoelingen hij doorgrondde.

De oorlogsverklaring van Nederland aan Portugal in 1657 was door de Spaanse regering met welgevallen begroet. Sedert de vestiging van een Spaanse ambassade te 's-Gravenhage in 1649 ijverden de ambassadeurs van koning Filips IV ten behoeve van een Hispano-Nederlandse alliantie tegen Portugal. Zulk een offensief verbond was als een belangrijk desideratum in hun instructie opgenomen²⁴. De Madrileense regering dacht hierbij vooral aan een Nederlandse blokkade van de Portugese kust die dit opstandige land zou afsnijden van bevoorrading uit Noord-Europa en van de verbinding met Brazilië, hetgeen het werk van een Spaans invasieleger zou vergemakkelijken. Aan Nederlandse zijde ontbrak echter ieder animo voor zulk een engagement²⁵. Ook de komst van de vredesduif Telles de Faro te 's-Gravenhage zette een domper op de bondgenootschappelijke aspiraties van de Spanjaarden. De ambassadeur van Filips IV in de Republiek, Don Esteban de Gamarra y Contreras, betitelde de Portugese gezant in zijn correspondentie smalend als handlanger van de rebel van Portugal en probeerde diens vredesmissie in opdracht van de katholieke koning naar vermogen te dwarsbomen²⁶. Een volkomen onverwachte politieke ommezwaai van de Portugese ambassadeur, enige maanden na zijn aankomst in de Nederlanden, kwam de Spanjaarden dan ook zeer gelegen. Medio september 1658 verzocht Telles via de wederzijdse biechtvaders om een geheim onderhoud met Gamarra, die hij naar zijn zeggen meer dan twintig jaar tevoren had leren kennen, toen beiden in de Nederlanden vochten in de wapenrok van koning Filips IV. In een eerste reactie analyseerde de verraste Spaanse ambassadeur deze toenaderingspoging als een aanduiding dat de koning van Portugal via hem de mogelijkheden van een vergelijk met Spanje wilde peilen. Nadat de landvoogd van de Spaanse Nederlanden, Don Juan van Oostenrijk, zijn fiat aan de onderneming had gegeven, vond het geheime onderhoud in de avond van 5 oktober 1658 plaats²⁷. Gamarra verscheen niet

23. Boxer, *The Dutch in Brazil*, 251-252.

24. Deze is uitgegeven in: *Colección de documentos inéditos para la historia de Espaha*, LXXXIV (Madrid, 1885) 295-298.

25. J.I. Israël, *The Dutch Republic and the Hispanic World 1606-1661* (Oxford, 1982) 376-377, 406-410.

26. AGS, EEH, 41: Gamarra aan Filips IV, 3 september 1658.

27. AGS, EEH, 129: Gamarra aan Haro, 19 september, 3 en 10 oktober 1658. AGS, EEH, 182: Gamarra aan Don Juan, 13 september en 4 oktober 1658.

zelf op het rendez-vous, maar zond zijn secretaris Vincent Richard door het avondlijk duister van 's-Gravenhage naar het huis van de Portugese ambassadeur aan het Voorhout. Deze ontladde zijn gemoed aanstonds in een openhartige bekentenis: reeds achttien jaar lang wachtte hij op een gelegenheid om te getuigen van zijn trouw aan koning Filips IV als wettige koning van Portugal. In zijn hart had hij de hertog van Braganca nooit als legitieme soeverein erkend, maar was hem steeds als een usurpator blijven beschouwen. Dom Fernando beklemtoonde dat alleen zijn geweten hem tot deze uitspraak bewoog en geen eigenbelang. Immers hij besepte zeer wel dat hij door de erkenning van koning Filips IV zijn aanzienlijke fortuin in Portugal zou verspelen, terwijl hij ook zijn zoon in dat land had moeten achterlaten. Ook was het met de herovering van Portugal niet zo rooskleurig gesteld dat dit als motief voor zijn handelen kon gelden. Louter de wetenschap dat koning Filips IV zijn wettige heer was, dwong hem alles op het spel te zetten en openlijk voor zijn overtuiging uit te komen.

Na deze principiële verklaring gaf Dom Fernando een uitvoerige rechtvaardiging van zijn gedrag sedert de onttroning van Filips IV in 1640. Aanvankelijk was het zijn bedoeling geweest uit te wijken naar Spanje. Men had hem evenwel te verstaan gegeven dat koning Filips zulk een uittocht van zijn getrouwen niet wenste. Aanhangers van het Huis Habsburg die in Portugal op hun post bleven, dienden de zaak van de legitieme koning beter dan in het buitenland rondzwerende bannelingen. In de jaren na 1640 had Telles het ene militaire commando na het andere geweigerd, omdat hij niet de wapenen tegen zijn wettige soeverein, de koning van Spanje, wilde opnemen. Toen hij evenmin het ambt van gouverneur van de grensvesting Campo Maior accepteerde, werd hij op bevel van de gelgelde koningin van Portugal, Luisa de Gusmao, die wegens ziekte van haar echtgenoot Johan IV tijdelijk als regentes fungeerde, voor een periode van drie jaar in een kasteel opgesloten. In het vuur van zijn betoog beschuldigde Dom Fernando de koningin er zelfs van het brein te zijn geweest achter een moordaanslag op zijn persoon. Kort nadat hij op zekere dag het koninklijk paleis te Lissabon verlaten had, werden er pistoolschoten afgevuurd op de karos waarin hij gezeten was. Ten einde te ontsnappen aan het odium een sympathisant van de Spaanse koning te zijn, was Telles nadien uitgeweken naar Brazilië waar hij als militair overste had deelgenomen aan de verdrijving van de Nederlanders uit die Portugese kolonie. Na zijn terugkeer te Lissabon had hij, op herhaald aandringen van zijn oom, de invloedrijke graaf van Odemira, de diplomatieke zending naar de Republiek aanvaard, mede om een hoog militair commando in de provincie Alentejo te ontgaan, dat hij moeilijk had kunnen weigeren zonder zich bloot te geven als partijganger van koning Filips IV²⁸.

28. AGS, EEH, 182: Gamarra aan Don Juan, 7 oktober 1658. Vergelijk de ongefundeerde opvatting dat het initiatief tot het contact uitgegaan zou zijn van Gamarra, die Telles de Faro omgekocht

Het is zeer wel mogelijk deze 'apologia pro vita sua' van Telles te voorzien van enige vraagtekens. Zo is bekend dat Dom Fernando in december 1640 als jong edelman aanwezig was geweest bij de intronisatie van koning Johan IV en mede de eed van trouw aan de nieuwe vorst had afgelegd. Ook is aan Portugese zijde staande gehouden dat hij koning Johan IV in verscheidene militaire functies heeft gediend en, in tegenstelling tot zijn beweringen, mede is ingezet in de strijd tegen Spanje. Zijn opsluiting in de gevangenis zou uitsluitend het gevolg zijn geweest van criminele gedragingen en niet in verband hebben gestaan met enige staatsraison. Door de nabijheid van de Spaanse grens was het voor gewetensbezwaaarden steeds mogelijk om desgewenst op onopvallende wijze naar Castilië uit te wijken. Dom Fernando heeft evenwel verkozen achttien jaar lang in schijn aan de leiband van de nieuwe dynastie te lopen en hij heeft de overgang pas gewaagd, toen hij er een spectaculaire en opzienbarende mise-en-scène aan kon geven²⁹.

Er hoeft echter niet getwijfeld te worden aan de oprechtheid van de dynastieke overtuiging die de Portugese ambassadeur bezielde, al was hij kennelijk behept met een tendens 'pour embellir son passé'³⁰. Telles was een representant van die groeperingen uit de Portugese bevolking die de staatsgreep van de hertog van Braganca innerlijk niet aanvaard hadden. Met name in kringen van de adel en de hoge geestelijkheid vond men zulke opposanten. Een aantal edelen, dikwijls met familiebanden in Spanje, nam lange tijd een aarzelende houding tegenover het nieuwe regime aan³¹. Anderen bleven ook na 1640 trouwe en gewaardeerde dienaren van de Spaanse koning. De namen van Francisco de Melo en van de markies van Castel-Rodrigo, landvoogden van de Spaanse Nederlanden, kunnen als voorbeeld genoemd worden³². Tot deze groep behoorden ook de 'fidalgos' die als onvoorwaardelijke supporters van het Huis Habsburg na 1640 de wijk namen naar Spanje. Zulke gevallen van emigratie bleven gedurende geheel de regering van koning Johan IV (1640-1656) voorkomen³³. Ook de overgang van Dom Fernando Telles de Faro naar het kamp van de Spaanse koning was een, zij het late, uiting van dit dynastieke loyalisme.

zou hebben: Prestage, *The Diplomatic Relations*, 220; M. de Jong, 'Holland en de Portugese restauratie van 1640', *Tijdschrift voor geschiedenis*, LV (1940) 251; E. Brasão, *A Restauração, relações diplomáticas de Portugal de 1640 a 1668* (Lissabon, 1940) 371; H.H. Rowen, *John de Wilt, Grand Pensionary of Holland 1625-1672* (Princeton, 1978) 293.

29. Arquivo Nacional da Torre do Tombo te Lissabon (ANTT), Miscelania Manuscrita Convento da Graca de Lisboa (Ms. da Graca), IE: Processo e sentença contra D. Fernando Telles de Faro. L. van Aitzema, *Historie ofverhael van saken van staet en oorlogh*, IX ('s-Gravenhage, 1664) 664-665.

30. J.J. Poelhekke, *Geen blijder maer in tachtigh jaer. Verspreide studiën over de crisisperiode 1648-1651* (Zutphen, 1973) 166.

31. Oliveira Marques, *History of Portugal*, I, 327-329.

32. J.J. Poelhekke, *De Vrede van Munster* ('s-Gravenhage, 1948) 101.

33. Verissimo Serrao, *História de Portugal*, V, 131-133.

De eerste reactie van de Spaanse regering op de nieuwe situatie was het besluit zoveel mogelijk politieke munt te slaan uit Dom Fefnando's 'bekering'. Hoewel de ambassadeur popelde van ongeduld om zich openlijk voor de koning van Spanje uit te spreken, kreeg hij een volstrekt spreekverbod opgelegd. Hem werd in strikte geheimhouding bevolen zijn taak als Portugees ambassadeur voort te zetten, maar thans ten behoeve van de belangen van Spanje. Deze tactiek was geïnspireerd door de wens de vredesonderhandelingen tussen Portugal en Nederland van binnenuit te ondergraven. Dit leek geen moeilijke opgave, aangezien de conferenties tot dusver zo stroef verlopen waren en zich reeds in een impasse bevonden, toen Telles de Faro contact zocht met Gamarra. Overigens was Dom Fernando ervan overtuigd dat op den duur een vredesakkoord tot stand zou komen en dat de koning van Spanje niet bij machte was die ontwikkeling te stoppen. De reeds gememoreerde gesprekken met raadpensionaris Johan de Witt en met andere prominente regenten uit de provincie Holland hadden hem tot deze overtuiging gebracht. Ongeacht de pressie uitgeoefend door de Westindische Compagnie en haar aanhang wenste de provincie Holland geen militaire revanche voor het verlies van Brazilië, maar een voor handel en scheepvaart voordelig vergelijk. Wanneer de dominerende provincie Holland de oorlog met Portugal opgaf, aldus hadden de genoemde zegslieden verzekerd, zouden de andere provincies noodzaak zijn zich daarmee te conformeren. Zulk een vredesakkoord zoveel mogelijk stenen in de weg te leggen werd thans de voornaamste opdracht van de Portugese ambassadeur in Spaanse dienst. De impasse in de onderhandelingen met de Staten-Generaal was hem dan ook zeer welkom. Onder het mom van ruggespraak met de Portugese regering over een verhoging van de financiële en commerciële offertes aan de Staten-Generaal liet Telles de conferenties doelbewust verzanden. Een ogenblik overwoog hij cynisch een geheel andere tactiek: de gepeperde eisen van de Staatsen volledig accepteren en de Portugese rebellenregering aldus met een onbetaalbare vrede confronteren. Dit onbekookte en onuitvoerbare idee liet hij echter even snel varen als hij het geopperd had. Na afloop van zijn Nederlandse ambassade in mei 1659 zou Telles in zijn credit de vertraging van een jaar boeken die de Staats-Portugese onderhandelingen door zijn toedoen hadden opgelopen³⁴.

De verhouding van Telles de Faro tot zijn Franse collega Jean Jacques de Thou vormde een essentieel onderdeel van zijn diplomatieke wel en wee te 's-Gravenhage. Een 'entente cordiale' tussen beide gezanten was belangrijk, om-

34. AGS, EEH, 14: Richard aan Gamarra, 21 december 1658; Telles aan Gamarra, 26 december 1658. AGS, EEH, 15: Richard aan Gamarra, 14 januari en 20 mei 1659. AGS, EEH, 129: Gamarra aan Haro, 7 en 23 november en 5 december 1658; Telles aan Gamarra, 12 februari 1659; Richard aan Haro, 23 april en 14 mei 1659. AGS, EEH, 182: Gamarra aan Don Juan, 7 en 17 oktober 1658.

dat de Portugees-Nederlandse vredesonderhandelingen onder bemiddeling van Frankrijk en Engeland gehouden werden. In de instructie van Telles was een nauwe samenwerking met ambassadeur De Thou als mediateur voorgeschreven³⁵. Van dit programma kwam echter weinig terecht. Het bleef de geroutineerde Franse diplomaat niet verborgen dat er bij Telles geen sprake was van een krachtdadige inzet om de onderhandelingen tot een goed einde te brengen. In een verslag aan zijn lastgever, kardinaal Mazarin, kritiseerde De Thou in december 1658 de geringe 'chaleur et empressement pour Pavancement de la paix' die de Portugese ambassadeur tot dusver aan den dag had gelegd. Diens lethargie in dit opzicht was volgens de geërgerde Fransman spreekwoordelijk³⁶. Te Parijs zullen deze symptomen niemand in verbazing gebracht hebben. Daar was reeds in oktober 1658 de juiste diagnose gesteld ter verklaring van Telles' gedragingen. Dankzij een uitstekend functionerende spionage was kardinaal Mazarin reeds in dat vroege stadium ingelicht over Telles' geheime contacten met Gamarra. De Franse regering ontving haar informatie rechtstreeks uit de Spaanse ambassade te 's-Gravenhage. Een van de functionarissen van die ambassade, Charles Falentin, afkomstig uit Kamerijk en sedert acht jaar in dienst van Gamarra, was, zoals in april 1659 door de Spanjaarden ontdekt werd, de contactpersoon. Falentin bezat een tijdlang toegang tot vertrouwelijke informatie, aangezien hij belast was met de taak Gamarra's brieven aan koning Filips IV en aan eerste minister Don Luis de Haro in geheimschrift te transcriberen. In die missiven werd ook het geval Telles uit de doeken gedaan en deze lectuur belandde in de kortste keren op kardinaal Mazarins schrijftafel. Weliswaar droogde de informatiebron na enige tijd weer op, omdat Gamarra de omzetting van zijn brieven in cijferschrift, juist vanwege het geheime karakter van de zaak Telles, uitsluitend in handen legde van zijn vertrouweling Vincent Richard, maar toen had te Parijs de ontmaskering van de Portugese ambassadeur al plaatsgevonden³⁷. Reeds op 17 oktober 1658 ontving De Thou uit Parijs de waarschuwing dat er tussen Telles de Faro en Gamarra geheim contact bestond. De Franse gezant achtte dit bericht in eerste instantie zo ongeloofwaardig dat hij er nog diezelfde dag zijn Portugese collega over aansprak. De Thou zag er een snoeverij van Gamarra in, die hij misprijzend 'un grand vanteur' noemde. Hij interpreteerde de waarschuwing uit Parijs als een loos alarm, als een gerucht dat de Spaanse ambassadeur zelf in omloop had gebracht om de afgezant van de 'rebel van Portugal' in diskrediet te brengen³⁸.

35. Prestage, *The Diplomatic Relations*, 219.

36. Archives du ministère des relations extérieures te Parijs (AMRE), correspondance politique de Hollande (CPH), 60: De Thou aan Mazarin, 26 december 1658.

37. AGS, EEH, 129: Gamarra aan Haro, 12 april 1659.

38. AGS, EEH, 182: Gamarra aan Don Juan, 17 oktober 1658.

Nieuw belastend bewijsmateriaal tegen Telles, waaronder een brief van de verdachte ambassadeur aan Don Juan, gouverneur-generaal van de Spaanse Nederlanden, zette ook De Thou op het goede spoor. Op bevel van zijn regering gaf de Franse gezant aan de secretaris van de Portugese ambassade, Luis Alvares de Ribeiro, op 25 december 1658 opening van zaken. De stomverbaasde legatiesecretaris reageerde met ongeloof op De Thou's onthullingen, maar beloofde het va-et-vient van zijn chef voortaan nauwkeurig te zullen observeren³⁹. Ondanks een eed van geheimhouding die Alvares de Ribeiro in handen van De Thou had afgelegd, gaf hij na zijn terugkeer op de Portugese ambassade Telles onmiddellijk tekst en uitleg van de verdenking die de Fransen jegens hem koesterden. Dom Fernando slaagde er niet in de eenmaal gewekte argwaan van zijn secretaris te verdrijven⁴⁰. De verstandhouding tussen de Portugese ambassadeur en zijn naaste medewerker was steeds koel geweest. Vanaf het begin had Telles iedere vertrouwelijkheid met zijn secretaris vermeden. Diens verknochtheid aan de nationale zelfstandigheid van Portugal onder het Huis Braganca lag aan deze reserve ten grondslag. Luis Alvares de Ribeiro had van zijn kant met onbehagen geregistreerd op welk lauwe wijze Telles de Faro de zo belangrijke vredesonderhandelingen met de Republiek voerde⁴¹. Na de waarschuwing van De Thou was de verhouding tussen ambassadeur en secretaris voorgoed verstoord. Symptomatisch voor het gespannen klimaat op de Portugese ambassade lijkt de volgende anecdotte: toen Telles de Faro eens zinspeelde op een mogelijke nederlaag van Portugal tegen de Spanjaarden, repliceerde Alvares de Ribeiro woedend, dat de koningingregentes in dat geval bevel moest geven de gehele adel over de kling te jagen, want dat waren allemaal verraders⁴². Door de achterdocht jegens zijn principaal werd Alvares de Ribeiro van de weeromstuit meer en meer vertrouwensman van De Thou⁴³. Pogingen van de geïsoleerde Telles de Faro om zijn secretaris aan het spreken te krijgen over de inhoud van diens gesprekken op de Franse ambassade bleven vruchteloos⁴⁴. Intussen raakten de Franse en de Portugese ambassadeurs zo gebrouilleerd, dat het in januari 1659 tot een openlijk eclat in diplomatiek Den Haag kwam. Achter de schermen werd rondverteld dat De Thou bij een succes-

39. AMRE, CPH, 60: De Thou aan Mazarin, 26 december 1658.

40. AGS, EEH, 14: Richard aan Gamarra, 31 december 1658. AGS, EEH, 129: Richard aan Haro, 9 januari 1659.

41. AGS, EEH, 182: Gamarra aan Don Juan, 17 oktober 1658. AGS, EEH, 14: Richard aan Gamarra, 21 december 1658. AGS, EEH, 129: Richard aan Haro, 9 januari 1659. AMRE, CPH, 60: De Thou aan Mazarin, 26 december 1658.

42. AGS, EEH, 14: Richard aan Gamarra, 31 december 1658.

43. P. Janssens, 'De Spaanse ambassade in Den Haag onder Esteban de Gamarra van 1654 tot aan de vrede van de Pyreneeën' (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, 1966) 53.

44. AGS, EEH, 15: Richard aan Gamarra, 2 januari 1659.

volle afsluiting van de bemiddeling tussen Portugal en Nederland een bedrag van vijftigduizend écus zou toucheren. De Portugese regering zou hem dit geschenk in het vooruitzicht hebben gesteld. Het gerucht bleek afkomstig te zijn van de aalmoezenier van de Portugese ambassade. Bij een ontmoeting met de kapelaan van de Franse ambassadeur in de Ridderzaal op het Binnenhof, 'où le matin et le soir on se promène quand il fait mauvais temps et où les curieux et les politiques débitent leurs nouvelles', had de Portugese pater zijn Franse collega het gerucht in het oor gefluisterd. De in zijn eer aangetaste ambassadeur ontbood de niets vermoedende aalmoezenier alsook secretaris Luis Alvares de Ribeiro te zijn huize en zorgde verder voor de aanwezigheid van een aantal getuigen. Op hoge toon confronteerde De Thou de aalmoezenier met diens uitspraak. Deze gaf toe de auteur van het gerucht te zijn. De tweede vraag van De Thou luidde of het aanbod gedaan werd namens de ambassadeur van Portugal of namens koning Alfonsus VI⁴⁵. De beduusde geestelijke antwoordde kleintjes, dat het zijn eigen initiatief was. Daarop trakteerde de Franse ambassadeur hem op een ongenadige filippica:

Qui vous a rendu si téméraire et si insolent que d'oser faire une pareille proposition a une personne de ma qualité et de mon nom et de traiter de mercenaire un ambassadeur de France

Met de uitroep: 'U bent een schavuit en het geestelijk kleet dat U draagt onwaardig', beëindigde De Thou de scène⁴⁶. De procedure waarvoor de Franse diplomaat gekozen had, was zeer ongebruikelijk. In plaats van zijn klacht te richten tot zijn Portugese ambtgenoot, had hij zich het recht aangematigd de dienaar van een collega-ambassadeur publiekelijk af te straffen. De blamage voor de Portugese ambassadeur was er des te groter om. De positie van de aalmoezenier was onhoudbaar geworden. Dom Fernando zag zich genoodzaakt de pater weg te zenden⁴⁷. Daarmee raakte hij de enige persoon in zijn entourage kwijt die ingewijd was in zijn geheimen.

Het spreekt vanzelf dat kardinaal Mazarin ook en vooral de Portugese regering inlichtte over het verraad van haar ambassadeur in de Nederlanden. 'Het is absoluut zeker', aldus schreef Mazarin op 27 februari 1659 aan de Franse ambassadeur te Lissabon,

dat Dom Fernando in plaats van zich met hart en ziel in te zetten voor de totstandkoming van een Portugees-Nederlands vredesakkoord, juist alles doet om de afsluiting daarvan

45. Koning Johan IV van Portugal was in 1656 overleden en opgevolgd door zijn zoon Alfonsus VI.

46. AMRE, CPH, 60: De Thou aan Mazarin, 6 februari 1659.

47. Aitzema, *Historie of verhael van saken*, IX, 640-641; A. de Wicquefort, *Mémoires touchant les ambassadeurs et les ministres publics* (Den Haag, 1677) 580-581.

te voorkomen en wel overeenkomstig de richtlijnen die hij via Gamarra van de Spaanse koning ontvangt. Dom Fernando zal ongetwijfeld begrijpen dat zijn verraad niet verborgen kan blijven. Daarom zal hij spoedig het besluit nemen zich openlijk uit te spreken ten gunste van hen die hij thans dient. Op die manier hoopt hij een arrestatie te ontlopen.

Uit deze brief blijkt eens te meer dat Mazarin geheel en al op de hoogte was van Telles' ware bedoelingen. De kardinaal suggereerde ook een methode om zich meester te maken van de persoon van de ontrouwe ambassadeur. De Portugese regering moest bij de Staten-Generaal te 's-Gravenhage een verzoek tot uitlevering indienen en daarbij benadrukken dat Hare Hoog Mogenden evenzeer door hun dubbelhartige gesprekspartner gefopt waren als de koning van Portugal⁴⁸. Toen kardinaal Mazarin twee maanden nadien, in april 1659, de nieuwe Portugese ambassadeur te Parijs, de graaf van Soure, in audiëntie ontving, herhaalde hij zijn beschuldiging en voorspelde dat Telles de Faro niet meer naar Portugal zou terugkeren. De graaf van Soure verdedigde zijn Haagse collega, in wiens onschuld hij geloofde, maar de Franse minister nam met een schouderophalen kennis van dit vertrouwen in Telles' integriteit en onderstreepte nogmaals dat zijn informatie geen enkele twijfel aan diens verraad overlieten⁴⁹. Enige reactie van de Portugese regering op de uit Parijs ontvangen signalen ontbreekt. De ministers van koning Alfonsus VI hebben zich tot aan de uiteindelijke vlucht van de afvallige ambassadeur uit 's-Gravenhage in mei 1659 in stilzwijgen gehuld. Veelzeggend is daarbij dat ook het contact van de Portugese regering met haar ambassadeur in Nederland wegviel. In november 1658 zijn voor het laatst missiven van koning Alfonsus VI aan Telles verzonden. Na de ontvangst van deze brieven in januari 1659 is Dom Fernando tot aan zijn heimelijk vertrek uit 's-Gravenhage in mei 1659 verstoken gebleven van enig officieel schrijven van zijn regering⁵⁰. Deze gang van zaken maakt het waarschijnlijk dat hij in die periode te Lissabon niet meer als een betrouwbare representant van de Portugese kroon gold, maar suspect was.

Het moet erkend worden dat Telles de Faro zich allerminst gelukkig voelde in de hem door Spanje opgelegde rol van 'pseudo-ambassadeur van de rebel van Portugal'. Het was zijn bedoeling geweest openlijk trouw te betuigen aan koning Filips IV en daarna als militair deel te nemen aan de herovering van zijn vaderland voor de rechtmatige soeverein⁵¹. Zulk een eervolle aftocht zou zijn adellijk

48. *Lettres du cardinal Mazarin pendant son ministère*, A. Cheruel en G. d'Avenel, ed., IX (Parijs, 1906) 130.

49. AGS, EEH, 15: Richard aan Gamarra, 17 april 1659. AGS, EEH, 130: Richard aan Haro, 14 mei 1659.

50. AGS, EEH, 15: Richard aan Gamarra, 29 april en 20 mei 1659. AGS, EEH, 129: Richard aan Haro, 20 en 23 april 1659.

51. AGS, EEH, 14: Telles aan Gamarra, 26 december 1658. AGS, EEH, 129: Gamarra aan Haro, 7 november en 5 december 1658. AGS, EEH, 182: Gamarra aan Don Juan, 7 oktober 1658.

blazoën ongerept hebben gelaten. Het persoonlijke belang van de Portugese edelman moest echter wijken voor de staatsbelangen van het Huis Habsburg en zo werd de fiere 'fidalgo' belast met een dubbele rol en daardoor beladen met het stigma van verrader. Dank zij de loslippigheid van De Thou op 17 oktober 1658 en dank zij de eedbreuk van Luis Alvares de Ribeiro twee maanden later vernam Telles tot zijn ontsteltenis dat zijn dubbelspel uitgelekt was. Het bericht bracht hem in een permanente toestand van alarm. Het was in zijn ogen slechts een kwestie van tijd voordat de door Mazarin gewaarschuwde Portugese regering zou toeslaan en hem op de een of andere manier onschadelijk zou maken. Toen het archief van Spanje's eerste minister en generalissimus Don Luis de Haro na de slag bij Elvas in januari 1659 in handen van de Portugezen viel, beleefde Telles andermaal angstige ogenblikken. In dat archief bevonden zich de brieven van Gamarra en Richard over hun contacten met Telles de Faro. Daarin werd mede onthuld dat een van Portugals hoogste edelen, de hertog van Aveiro⁵², een verknocht aanhanger van de Spaanse koning was en in overleg met zijn geestverwant Dom Fernando sedert jaar en dag naar wegen zocht om zijn wettige heer te dienen. Deze openhartige bekentenis zou de hertog bij ontdekking het leven kunnen kosten. Tot grote opluchting van Telles bleek evenwel dat Don Luis de Haro de brieven die staatsgeheimen bevatten, twee dagen voor de veldslag bij Elvas naar Badajoz in veiligheid had laten brengen⁵³. De beangstigde ambassadeur raakte opnieuw in rep en roer, toen in april 1659 Charles Falentin, employé van de Spaanse ambassade, als spion van de Fransen werd ontmaskerd. De ontdekking geschiedde doordat Vincent Richard de koffers van Falentin opende en daarin kopieën vond van twee brieven van Telles aan Gamarra alsmede de code van het cijferschrift dat op de Spaanse ambassade gebruikt werd voor de correspondentie met Don Luis de Haro. Onder een of ander voorwendsel liet Gamarra zich op een reis naar Brussel door zijn ontrouwe dienaar vergezellen. Deze werd prompt in de gevangenis opgesloten, waar hij verklaarde zijn arrestatie al zes maanden verwacht te hebben⁵⁴. Volgens een achttiende-eeuws relaas heeft Falentin zijn spionnendienst met de dood moeten bekopen en is hij te Brussel in het geheim terechtgesteld⁵⁵. Sedert de ontmaskering van Falentin begrepen ook de Spaanse autoriteiten dat Telles' rol als Portugees ambassadeur uitgespeeld was. De gepreseedde Dom Fernando zelf zei op 30 april 1659 tegen Richard: 'Het kan geen vijf-

52. Zijn biografie in: *Grande enciclopédia portuguesa e brasileira*, III, 809.

53. AGS, EEH, 129: Gamarra aan Haro, 13 februari 1659; Haro aan Gamarra, 17 maart 1659.

54. AGS, EEH, 15: Richard aan Gamarra, 5 en 14 april 1659; Gamarra aan Richard, 2, 8 en 10 april 1659. AGS, EEH, 129: Gamarra aan Haro, 12 april 1659.

55. L. de Menezes, *História do Portugal restaurado offerecida ao illustrissimo e excellentissimo senhor D. Joseph Mascarenhas* (Lissabon, 1751) 289-290.

tien dagen meer duren⁵⁶. Toen hij medio mei een oproep of liever een sommatie ontving van zijn Parijse collega, de graaf van Soure, om zich in Lissabon te rechtvaardigen en de Franse beschuldiging van verraad te ontzenuwen, wilde de geschrokken ambassadeur zijn vertrek niet langer uitstellen. Hij vreesde dat zijn dienaren hem in zijn eigen huis op bevel van de 'rebel' zouden vergiften of doodsteken. Ook achtte hij het mogelijk dat de Staatsen hem uit wraak voor het saboteren van de vredesonderhandelingen zouden uitleveren aan Portugal, waar men hem ongetwijfeld het hoofd zou afslaan⁵⁷. Zulk een eliminatie zou de Spaanse regering beroven van het propagandistische effect dat zij verwachtte van een openlijke overgang van de Portugese ambassadeur in de dienst van koning Filips IV. Na overleg tussen de nieuwe landvoogd van de Spaanse, Nederlanden, markies Caracena, en de te Brussel vertoevende ambassadeur Gamarra werd het sein voor Telles' aftocht op groen gezet⁵⁸.

Onder het voorwendsel een tocht naar Amsterdam te ondernemen, vertrok Telles op 22 mei 1659 uit 's-Gravenhage. Vanaf Leiden ging de heimelijke reis in gezelschap van Vincent Richard naar Roermond. Daar bevond Telles de Faro zich op grondgebied van de Spaanse koning en dus in veiligheid⁵⁹. Richard spoedde zich van Roermond terug naar 's-Gravenhage. Het vertrek van de Portugese ambassadeur naar het buitenland was er onopgemerkt gebleven. Dat maakte het mogelijk een operatie te voltooien waarmee Richard in de nacht voor Telles' aftocht begonnen was. Toen had hij met hulp van de sedert kort ingewijde majordomus van de Portugese ambassade de paperassen van Telles uit diens residentie gesmokkeld. Thans ging het om de luxueuze inboedel van de gevluchte ambassadeur. In vier nachtelijke transporten werden Telles' zilver, kleding en andere kostbaarheden naar de Spaanse ambassade overgebracht. Toen de majordomus evenwel bij de vijfde actie op heterdaad betrapt werd en als dief van Telles' eigendommen gearresteerd werd, besloot de eveneens gecompromitteerde Vincent Richard officieel opheldering van zaken te geven. Hij liet zich aandienen bij raadpensionaris Johan de Witt en zette uiteen hoe de vork in de steel zat. De Hollandse politicus gaf uiting aan zijn verbazing over het gebeurde. Weliswaar had de Franse ambassadeur hem meer dan drie maanden geleden verzekerd dat Telles contact onderhield met Gamarra, maar De Witt had het bericht niet kunnen geloven. Hij noemde het voorval waarderend een unieke zaak zonder precedent in de geschiedenis en vond dat Gamarra en Richard hun koning een goede dienst bewee-

56. AGS, EEH, 129: Richard aan Haro, 30 april 1659.

57. AGS, EEH, 130: Richard aan Haro, 14 mei 1659.

58. AGS, EEH, 15: Richard aan Gamarra, 29 april en 6 mei 1659; Telles aan Gamarra, mei 1659. AGS, EEH, 130: Richard aan Haro, 21 mei 1659; Gamarra aan Haro, 27 mei 1659.

59. AGS, EEH, 15: Richard aan Gamarra, 20, 22 en 25 mei 1659.

zen hadden. De nachtelijke inval in de residentie van de Portugese ambassadeur veroordeelde Johan de Witt daarentegen als een rechtsbreuk. Richard repliceerde dat het huis van Telles privé gehuurd was en dat alleen diens persoonlijke eigendommen weggehaald waren. De raadpensionaris concludeerde daarop dat Dom Fernando een volmacht in die zin moest uitschrijven. Dan kon ook de gearresteerde majordomus in vrijheid gesteld worden. Aldus geschiedde in de loop van juni 1659⁶⁰. De affaire Telles de Faro was daarmee voor de Staatse autoriteiten afgehandeld.

Bij de leden van de Portugese diplomatieke vertegenwoordiging te 's-Gravenhage heerste aanvankelijk een grote ontreddering. Hun chef de mission had zich ontpopt als een verrader. Hij was gevlucht en had alle documenten en contanten meegenomen. De ambassade was in onttakelde toestand achtergebleven. De majordomus van het huis had als collaborateur met de verraderlijke ambassadeur samengewerkt. Een van de edellieden van het gevolg was nog in de nacht van de ontdekking van het verraad met de karos en de paarden van Telles naar de Spaanse ambassade gevlucht. Ook een page had daar een goed heenkomen gezocht⁶¹. De ochtend na deze dramatische gebeurtenissen kwam een verslagen Luis Alvares de Ribeiro de Franse ambassadeur vertellen dat hij niet langer twijfelde aan het verraad van zijn chef. De Thou was in het geheel niet verrast door deze ontknoping en verweet de Portugese ambassadesecretaris dat hij niet adequaat op de herhaalde waarschuwingen van Franse zijde had gereageerd, maar alles op zijn beloop had gelaten⁶². Dit verwijt gold ook Jeronimo Nunes da Costa, een rijke te Amsterdam gevestigde koopman, prominent lid van de Portugees-joodse gemeenschap aldaar en sedert jaar en dag als agent nauw betrokken bij de diplomatieke activiteiten van Portugal in de Republiek⁶³. Jeronimo Nunes da Costa had sceptisch gereageerd, toen ambassadeur De Thou hem in februari 1659 de verdenking tegen Telles meedeelde. Hij kon niet geloven dat Dom Fernando zijn aanzienlijke fortuin in Portugal en de voordelen van de nauwe bloedverwantschap met de graaf van Odemira zou willen verspelen⁶⁴. In de crisis die ontstond door de vlucht van Telles reageerde Jeronimo Nunes da Costa efficiënt. In feite nam hij de leiding van de Portugese diplomatieke vertegenwoordiging ad interim op zich. Door een verblijf van zeventien jaar in de Republiek was hij daartoe beter toegerust dan Luis Alvares de Ribeiro, die zich naar zijn leiding voegde. Onder bemiddeling van de ambassadeurs van Frankrijk en

60. AGS, EEH, 15: Richard aan Oamarra, 29 en 30 mei, 3, 4, 5, 6, 10, 12 en 19 juni en 10 juli 1659. AGS, EEH, 130: Gamarra aan Haro, juni 1659.

61. ANTT, MS. da Graca, 2L: Ribeiro aan de markies van Sande, 4, 13 en 20 juni en 4 juli 1659. AGS, EEH, 15: Richard aan Gamarra, 29 mei 1659.

62. AMRE, CPH, 61: De Thou aan Brienne, 29 mei 1659.

63. Israël, 'The Diplomatic Career', 167-190.

64. AMRE, CPH, 61: De Thou aan Mazarin, 20 februari 1659.

Engeland werden de Portugees-Nederlandse onderhandelingen spoedig hervat en nog voordat er een nieuwe ambassadeur uit Lissabon arriveerde, lag er - in oktober 1659 - een ontwerpverdrag gereed⁶⁵. Deze voortvarendheid contrasteert wel heel sterk met de passiviteit die Dom Fernando aan den dag had gelegd.

De laatste akte in het drama Telles de Faro speelde zich, wat de Portugezen betreft, te Lissabon af. Op 7 augustus 1659 werd de voortvluchtige ambassadeur in de Portugese hoofdstad bij verstek ter dood veroordeeld. De delinquent was schuldig bevonden aan majesteitsschennis in de hoogste graad, omdat hij in tijd van oorlog naar de vijand was overgelopen en staatsgeheimen had verraden. Op 11 augustus 1659 werd een afbeelding van Telles door de straten van Lissabon naar het Rossioplein gevoerd. Daar was op een verhoging de garrote of wurgpaal geplaatst. Telles de Faro werd symbolisch gewurgd en vervolgens tot as verbrand. Zijn bezittingen vervielen aan de kroon. De verbittering over het verraad was zo groot dat er zelfs een soort van 'damnatio memoriae' volgde. Telles' huizen gingen tegen de vlakte en de grond waarop zij gestaan hadden werd met zout bestrooid. Een hoge steen met vermelding van de misdaad moest de herinnering aan de verrader voor altoos brandmerken⁶⁶.

Een maand voor zijn executie in effigie te Lissabon had Dom Fernando te Brussel een manifest ter rechtvaardiging van zijn handelwijze gepubliceerd. Ongelukkigwijze beperkte hij zich daarin niet tot een principiële verklaring van loyaliteit ten opzichte van koning Filips IV, maar verviel hij in een satire vol hatelijkheden jegens zijn Franse ex-collega De Thou die hij tegen beter weten in aanwees als de schuldige voor het mislukken van de Staats-Portugese onderhandelingen. De Franse ambassadeur reageerde prompt met een dito schotschrift, zodat Telles' poging zich te rehabiliteren verloren ging in het wederzijds polemisch gekijf⁶⁷. Het lijkt er overigens niet op dat er veel begrip bestond voor de handelwijze van Dom Fernando. Volgens de uiteraard partijdige observator De Thou was Telles de Faro te 's-Gravenhage 'en horreur a tout le monde'. Men had het als een affront ervaren dat de gewezen ambassadeur als een dief in de nacht vertrokken was en zelfs niet achteraf een afscheidsbrief gezonden had aan de Staten-Generaal die hem een jaar lang alle eer bewezen hadden⁶⁸. De historieschrijver Abraham de Wicquefort suggereert dat Telles ook in Spanje spoedig in vergetelheid is geraakt: hij zou er geleefd hebben van een karig jaargeld, de geijkte beloning van vorsten voor verraders, zo voegt Wicquefort er laatdunkend aan toe⁶⁹.

65. Israël, 'The Diplomatic Career', 178-179.

66. ANTT; MS. da Graca, IE: Processo e sentença contra D. Fernando Telles de Faro.

67. AMRE, CPH, 61: De Thou aan Mazarin, 12 en 26 juni 1659. AMRE, CPH, 63: Mazarin aan De Thou, 26 juli 1659. Aitzema, *Historie of verhael van saken*, IX, 656-670; Wicquefort, *Histoire des Provinces-Unies*, II, 564-565, Molsbergen, *Frankrijk en de Republiek*, 184.

68. AMRE, CPH, 61: De Thou aan Brienne, 29 mei 1659; De Thou aan Mazarin, 12 juni 1659.

69. Wicquefort, *Histoire des Provinces-Unies*, II, 564.

In ieder geval heeft koning Filips IV de 'fidelidad y zelo' van zijn vazal beloond door hem de titel graaf van Arada te verlenen⁷⁰. In de loop van 1659 vertrok Dom Fernando naar Madrid waar ook zijn vriend de hertog van Aveiro na een heimelijke reis via Frankrijk arriveerde. Deze hoge edelman werd na zijn overlopen in Spanje beloond met de titel hertog van Ciudad Real, maar zijn Spaanse standgenoten, de grandes, behandelden hem naar het schijnt terughoudend⁷¹. Het is niet bekend of ook Telles zulk een reserve heeft ondervonden. In zijn contacten met Gamarra en Richard te 's-Gravenhage had de oud-militair dikwijls de wens uitgesproken terug te keren in zijn eigenlijke beroep en deel te nemen aan de 'conquista de Portugal'⁷². Wellicht heeft hij deel uitgemaakt van de Spaanse legers die tussen 1661 en 1665 opnieuw maar vergeefs gepoogd hebben Portugal te veroveren en wel overeenkomstig militaire strategieën die Telles in 1658 eveneens gepropageerd had⁷³. In 1670, twee jaar nadat Spanje de onafhankelijkheid van het westelijke buurland definitief erkend had, is Dom Fernando Telles de Faro in de Spaanse Nederlanden, waar hij dienst deed in het leger van zijn koning, gestorven⁷⁴.

70. AGS, EEH, 16: Haro aan Gamarra, 3 juli 1659. *Grande enciclopédia portuguesa e brasileira*, X, 963.

71. *Ibidem*, III, 809: 'todos os grandes lhe manifestaram a sua frialdade'.

72. AGS, EEH, 130: Gamarra aan Haro, 12 juni 1659.

73. Verschillende gedetailleerde memoranda van Telles met een plan de campagne voor de herovering van Portugal berusten in AGS, EEH, 14 en 129.

74. *Grande enciclopédia portuguesa e brasileira*, X, 963.

De *Nieuwkeurige consideratie van staet* van de gebroeders De la Court. Een nadere beschouwing

E.O.G. HAITSMA MULIER

I

Het werk van de Leidse gebroeders De la Court, lakenreders en staatsgezinde publicisten, heeft altijd de aandacht getrokken. Ging de belangstelling aanvankelijk vooral uit naar de economisch gerichte geschriften als het *Interest van Holland* van 1662 (zeven jaar later opnieuw uitgegeven als *Aanwysing der heilsame politieke gronden en maximen van de Republike van Holland en West- Vriesland*) en 't *Welvaren der Stad Leiden* uit 1659 (uitgegeven in 1911)¹, thans zijn ook de *Consideratien en exempelen van Staet* (de eerste druk van 1660 en in 1661 en 1662 herdrukt als *Consideratien van Staat ofte Politike Weegschaal*) en de *Politike Discoursen* nauwkeurig geanalyseerd². Daarentegen verdienen het historische werk en de pamfletten die tijdens de pennestrijd over het verleden de meningen kracht moesten bijzetten, ondanks het feit dat ze reeds zijn bekeken, een nadere bestudering in een algemeen historiografisch kader³. Verder zijn lang niet alle onduidelijkheden opgelost, mede doordat de bronnen over het leven der gebroeders en vooral over het tot stand komen van hun werken niet altijd even rijkelijk vloeien. Slechts druppelsgewijs komen nadere bijzonderheden over hun contacten en milieu te voorschijn, maar het is bijvoorbeeld nog altijd onzeker - en dat zal het blijven bij gebrek aan nadere gegevens - welke de precieze bijdrage van de in 1660 gestorven Johan aan de werken is geweest al doet zijn broer Pieter hierover enkele mededelingen bij de uitgave ervan. Ook Pieters brieven lichten ons niet nader in, want jammer genoeg bevat zijn uitgegeven correspondentie maar twee

1. O. van Rees, *Verhandeling over de Aanwysing der politieke gronden en maximen van de republike van Holland en West-Vriesland van Pieter de la Court...* (Utrecht, 1851) en Th. van Tijn, 'Pieter de la Court zijn leven en zijn economische denkbeelden', *Tijdschrift voor geschiedenis*, LXIX (1956) 304-370.

2. P. Geyl, *Het stadhouderschap in de partij-literatuur onder De Witt* (Amsterdam, 1947); E.H. Kossmann, *Politieke theorie in het zeventiende-eeuwse Nederland* (Amsterdam, 1960); H.W. Blom, 'Politieke wetenschap in de Gouden Eeuw. Kritiek, geschiedenis en theorie in het Nederlandse zeventiende-eeuwse politieke denken', *Actapolitica*, XIII (1978) 305-330; E.O.G. Haitsma Mulier, *The Myth of Venice and Dutch Republican Thought in the Seventeenth Century* (Assen, 1980).

3. H. Kampinga, *De opvattingen over onze oudere vaderlandsche geschiedenis bij de Hollandsche historici der XVIe en XVIIe eeuw* (2e dr.; Utrecht, 1980) en Geyl, *Stadhouderschap*.